

KORTE BIOGRAFIE VAN JAKOB (PIETERSZOOM) EUWEMA

In het officiële huwelijksboekje te boek staande als JaKob, op grafsteen en in rouwadvertentie echter als Jacob. Terwijl op de rouwkaart en in de rouwadvertentie van zijn weduwe de naam weer als JaKob wordt gespeld. Bij zijn kleinzons komen we beide spellingen tegen: zowel de oud-testamentische (en 'Joodse') Jakob als de nieuw-testamentische Jacob (van Jacobus). Zouden ook bij die eerdere gelegenheden de voorkeuren van zijn kinderen de doorslag hebben gegeven en de spelling van zijn naam hebben bepaald?

Kennelijk heeft zijn vader Pieter Bonnes(-zoon) Euwema als dagloner (d.w.z. als losse arbeider, dus niet gebonden aan een bepaalde werkplek) nogal gezworven, zij het wel uitsluitend in de vertrouwde omgeving van het Westerkwartier: geboren en getogen in Lutjegast (de gemeente Grotégast: van de naamsverwisseling!), heeft hij na zijn huwelijk met Martje Dijkstra in elk geval in Hoogkerk gewoond (want daar wordt hun zoon Bonne geboren), enkele jaren later woont men in de gemeente Aduard (het gehuchtje Fransum, de geboorteplek van Jakob), bij zijn hertrouw in 1880 wordt als woonplaats Wierum (eveneens gem. Aduard) opgegeven (en hieruit valt af te leiden dat hij boerenarbeider moet zijn geweest, want andere middelen van bestaan waren daar niet te vinden!). Rond de eeuwwisseling zal de woonplaats weer Hoogkerk zijn geweest, waar 'aan de overkant' van het Aduarderdiep varkens worden gemest! Zijn tweede vrouw overlijdt in 1913 in de gemeente Niekerk, maar dat behoeft niet te betekenen dat men daar ook weer heeft gewoond: ze was al jarenlang ziekelijk en bedlegerig, en misschien heeft haar man de verzorging niet langer aan gekund en is ze daarom teruggegaan naar haar familie. Zelf overlijdt hij op 5 januari 1919, op 82-jarige leeftijd, in Hoogkerk, in de buurt van zijn enige nog (hier) overgebleven zoon en schoondochter. Op de foto (zie pag. 102) ziet hij eruit als een markante figuur, maar verder is er zo goed als niets over hem bekend, behalve dan dat hij niet zo'n vriendelijke en zelfs niet zo'n aardige man schijnt te zijn geweest: kritisch (en ontevreden?) en kortaf (en driftig?) van aard.

Opvallend is dat hij zijn oudste zoon Roelf heeft genoemd, een naam die dan voor het eerst in de familie opduikt; het zou kunnen zijn dat hij hiermee een wens van zijn vrouw, ouders of schoonouders heeft vervuld, bijv. omdat die eerder een dierbare met die naam hadden verloren, maar dit zou ook opgevat kunnen worden als een eerste rebelse breuk met de traditie (die vervolgens wel weer braaf wordt voortgezet, bij de geboorte van dochter Albertje in 1866 en van zoon Bonne in 1868).

Op 2 september 1870 wordt als derde zoon en vierde kind Jakob geboren, vier jaar na het overlijden van zijn grootvader Bonne Ywema (zijn grootmoeder vaderszijde zou pas in 1901 komen te overlijden, dan nog steeds wonend in Lutjegast; en ook de grootouders moederszijde - Dijkstra - zal Jakob misschien nog geruime tijd hebben meegemaakt). Dan valt er even een wat langere pauze, want pas als Jakob de leeftijd heeft bereikt van 3½ jaar wordt een broertje geboren, Harm geheten, na weer 3 jaar gevolgd door een zusje, Albertje genaamd (en genoemd naar haar oudere zus, die in datzelfde jaar was overleden, nog maar 11 jaar oud; deze 2e Albertje stond echter een nog korter leven te wachten!) en na nog eens 3 jaar wordt Hiltje geboren, in november van het sterfjaar van haar moeder, dus waarschijnlijk is deze in het kraambed overleden (een in die tijd nog vrij veel voorkomende doodsoorzaak, zeker daar waar armoe heerste). Voor de verzorging van de zuigeling en de andere kleine kinderen was geen gezinslid beschikbaar, dus zal óf hulp van de naaste familie zijn ingeroepen (maar wie zou daarvoor in aanmerking zijn gekomen?) óf een 'huishoudster' zijn ingeschakeld. Jakob ondergaat dit alles op 9-jarige leeftijd, en hij is nog net geen 10 jaar oud als zijn vader, op dat moment woonachtig in Wierum (aan het Reitdiep onder Adorp), hertrouwt en hij een stiefmoeder krijgt: Boukje Zijlstra, 44 jaar oud en nog ongehuwd, van beroep dienstmeid en woonachtig in Feerwerd (dus zal ze niet al eerder als huishoudster in dit gezin werkzaam zijn geweest; tenzij die betrekking niet als woonplaats heeft gegolden en ze gewoon haar domicilie in Feerwerd had aangehouden). De 'stiefgrootouders' waren van beroep winkelier en woonachtig in Zuidhorn.

Jakob zal zijn schoolgegaan op een zgn. openbare (en neutrale) maar in wezen toch overwegend protestants gerichte school, krachtens de nieuwe onderwijswet van 1878 (want 'echte' bijzondere en gereformeerde scholen bestonden er toen nog nauwelijks). Sinds het bekende 'kinderwetje' (van de Groninger liberaal van Houten) uit 1874 was loonarbeid voor kinderen jonger dan 12 jaar weliswaar verboden, maar 'huis- en veld-arbeid' bleef wél toegestaan, en pas de leerplichtwet van 1900 zou ervoor zorgen dat kinderen tenminste tot hun 12e jaar ook inderdaad onderwijs volgden. Het is aan te nemen dat de zoons uit dit armoedige, zo niet: armlastige, daglonersgezin al zo gauw mogelijk 'aan het werk' zijn gegaan, hoe goed ze ook konden meekomen op school. En de teleurstellende ervaring op de arbeidsmarkt zal hen vervolgens in niet geringe mate hebben bewogen om hun heil (en wie-weet fortuin) elders te zoeken, en wel in Amerika, waar twee ooms (nog gewoon Iwema geheten) hen waren voorgegaan, de eerste in 1881 (zie pag. 105).

Vooraf op het platteland heerst in die tijd een bittere armoede, als gevolg van seizoen- en structurele werkloosheid, en de woonomstandigheden waren vaak ronduit erbarmelijk. Na 1870, Jakob's geboortjaar, kwam er weliswaar (landelijk) een lichte verbetering, maar zeker tot 1890 kwamen er steeds weer nieuwe dieptepunten door achtereenvolgende economische recessies. De wereldwijde agrarische crisis, durend van 1878 tot 1895, leidde er wel toe dat er nieuwe industrieën van de grond kwamen, vaak voortkomend uit de landbouw (zoals bijv. beetwortelsuiker-, karton- en olie-fabrieken).

De oudste broer Roelf was 24 jaar oud toen hij trouwde met Antje Helmholt, broer Bonne trouwde enkele jaren later met Trijntje Roelfsema, en waarschijnlijk nog in datzelfde jaar 1893 emigreerden ze naar Amerika, met in hun kielzog ook nog het jongste, toen 19-jarige, broertje Harm. Jakob had ook mee zullen (en willen?) gaan, maar moest daarvan afzien omdat zijn vrouw Griet dat niet wilde (en/of niet durfde?). Het schijnt dat dit haar door haar schoonvader haar leven lang is verweten en nagedragen, wat wel wat merkwaardig is, want hij had het toch maar aan deze weigering te danken dat hij tenminste één zoon binnen bereik hield (en het waren ook inderdaad deze zoon en deze schoondochter die hem de laatste jaren van zijn leven hebben bijgestaan, maar niettemin...). Misschien heeft hij zijn eigenbelang in dezen geheel ondergeschikt weten te maken aan het belang van zijn kinderen (en die leken het al gauw in Amerika veel beter te doen dan Jakob hier in eigen land: die bleef misschien toch maar een armoedzaaiër in de ogen van zijn vader!). Maar het kan ook zijn dat Pieter Bonnes, niet gespeend van kritische én van goede verstandelijke vermogens, heeft onderkend wat zijn zoon Jakob niet zag, nl. dat het niet zozeer een sterke persoonlijkheid was die Griet deed volharden in haar weigering (want reken maar dat er de nodige druk vanuit de hele Euwema-familie op haar zal zijn uitgeoefend), maar juist het tegendeel daarvan, nl. een zekere karakterzwakte en gebrek aan durf: koppige onverzettelijkheid is vaak een teken van gebrek aan echte weerbaarheid.

Ten tijde van zijn trouwen, op 22-jarige leeftijd dus vroeger dan menige boerenzoon, was Jakob boerenknecht, woonachtig in het boerengehucht Den Ham (bij Aduard) en, net als de pachtende boerenzoons, werd er dus in begin mei in het huwelijk getreden. Zijn vrouw Grietje Kremer is 24 jaar oud, van beroep naaister en woonachtig in Noordhorn. Haar vader, Gaaïke Kremer, is dan al overleden, van haar moeder, Klaaske Kremer-Noordhof, is een brief d.d. 2 januari 1901 bewaard gebleven, die aldus begint: *"Weer hebben wij allen, zoo wij niet beter weten, in gezondheid het nieuwe jaar en ook de nieuwe eeuw beleeft..."* en waarin ze tot besluit *"J. en G. met uwe lieve Kinderen des Heeren Zegen"* toewenst. Een zus van Grietje heette Eiske en trouwde met een Top (haar zoon Hans Top, van beroep melkcontroleur, maar meer indruk makend met vele maatschappelijke functies én een felrode haardos, was woonachtig in Leegkerk, had de oudste dochter naar deze Eiske genoemd en gold als 'achter-achter-neef' of 'achteroom').

Prompt na (bijna op de dag af) negen maanden wordt dan hun zoon Pieter geboren, in de gemeente Aduard, dus kennelijk woonde men toen nog steeds in Den Ham. Ook dochter Klaaske komt, 2½ jaar later, ter wereld in Aduard. Maar weer 2½ jaar later wordt zoon Marten geboren in Zuidhorn, dus naar die gemeente zal men eerder zijn verhuisd. En in elk geval aan het eind van 1901 woont men in Hoogkerk, want daar worden de volgende zoons aangegeven.

Op 3 december 1897 schrijft Jakob's zusje Hiltje, dan net 18 jaar oud, in een nog heel schools handschrift, aan haar 3½ jaar eerder getrouwde broer en schoonzus:

Lieve Broeder en Zuster.

Door dezen wensch ik u te laten vernemen, dat ik enigszins behoefte krijg, aan dat jeske van mij. [wellicht in opdracht gemaakt door haar schoonzus, naaister van beroep?] Ik zou dus gaarne zien dat gij er voor zorgen wildet dat het a.s. Dinsdag bij vader en moeder kwam, dan zal ik de bode bestellen het daar weg te halen. [zelf woont ze dan in Oldekerk, Jakob kan toentertijd nog in Aduard resp. den Ham hebben gewoond, hun beider ouders woonden toen wellicht net even wat dichterbij, bijv. in Zuidhorn?] Anders was er nog zoo'n haast niet bij, maar a.s. Donderdag hebben we hier Jongelingsfeest in de kerk, en dan is mijn blauwe mij te min en mijn bruine mij te mooi. [?!] Wilt ge er zelf wel parlemoeren knoopjes bijdoen, want ik heb zooveel niet meer van die anderen, of als ge met een vouw of een dof kunt doen, dat moet gij zelf maar weten. Als er zooveel fluweel is wilt ge er dan ook wel een strik bij maken of er mee sturen, dan kan ik hem zelf wel maken voor achter op de rok. Als ge het stuurt, wees dan zoo goed en schrijf er een klein briefje bij [kennelijk is deze vraag gericht aan haar schoonzus, want vrouwen schreven in die tijd nog dgl. familiebrieven, zoals ze nu de familie-telefoontjes plegen af te handelen...] hoe het met u allen is en hoe het met Jakob [met een K!] zijn schipperen gaat [?: zou dit erop kunnen wijzen dat Jakob in die tijd 'in aren moede' resp. uit armoede een tijdlang heeft gevaren, bijv. op de beurt-binnenvaart: bijna elk dorpje langs een waterweg had in die tijd wel een beurtschipperje. Het verhaal wil verder dat hij in de eerste jaren van zijn huwelijk, dus nog volop in de tijd van de landbouwcrisis, vaak werkloos is geweest en dat zijn vrouw toen de kost moest zien te verdienen met thuis-naaiwerk én misschien ook toen al met 'bakeren!'] en hoe het met de broek afgelopen is, want daar weet ik niks van af. [??] Hopende dat gij aan mijn verzoek zult voldoen, blijf ik na afwachtinge groeten - H. Euwema - met als postscriptum: Volgens afspraak komen we u Zondag [over?] een week bezoeken.

Haar volgende brief dateert van 24 Februari '99 en is, in een opmerkelijk 'rijper' handschrift, geschreven vanuit Dennenoord, de in 1895 gestichte psychiatrische inrichting in Zuidlaren, waar ze wellicht een (kosteloze?) opleiding heeft gevolgd voor verpleegster in de krankzinnigenzorg:

Geliefde broeder en zuster.

Hedenmorgen ontving ik de langverwachte brief eindelijk eens. Het strekte mij tot groote blijdschap, want werkelijk het duurde zoo lang dat ik soms bang werd. Ik filisiteer u wel met uwen zoon en ik wensch u toe, dat het u niet aan wijsheid en verstand ontbreke om hem alzo op te voeden, dat hij door 's Heeren zegen tot een siemaad Zijner gemeente mocht wandelen. Dat het een Maarten is geworden daaraan had ik niet gedacht [nl. dat haar overleden moeder Martje Dijkstra in de persoon van een kleinzoon benoemd zou worden!] maar ik vind het heel aardig. Mochten we nu den Grooten God loven en prijzen, voor al die weldaden, die ons worden geschonken. Ge hebt me geschreven ik moest maar gauw eens komen kijken. Dat is ook mijn doel, doch het zal nog wel een week of zes duren dan is de grootste drukte ook weer over bij jullie. Als ik kan dan kom ik gauw eens om de nieuwe werelburger te begroeten.

Het is ongeveer twaalf uur middernacht, ik heb de waak van deze week. Gistermiddag had ik mijn vrije middag. Toen [ben] ik met een patient uit geweest. Zij had al zoo dikwijls gevraagd of ze niet eens met een van ons naar 't dorp mocht. Daarom dacht ik, na toestemming van de dokter te hebben gekregen, haar maar eens mede te nemen. Zij was overgelukkig, maar ik gevoelde mij ook gelukkig haar een genot te kunnen geven. Wij waren bijnette lui in het dorp en toen ze alles om zich toe zoo netjes en zoo huiselijk vond, kon zij zich haast niet bedapperen en werd haar het gemoed vol. Zij zei tegen mij: o ik zou zoo graag gelukkig willen wezen en met mijnheer Nieuwenhuis (haar egtgenoot) gezellig willen leven o zo graag. Toen we weer op de stichting aankwamen, zeg ik tegen haar, nu zijn we weer in onze eigen wereld. Ja, zei ze, de krankzinnigenwereld. Even later vroeg ze mij of ze zich goed netjes had gehouden en merkte ze aan, dat het nog een geluk was, dat ze met een jufvrouw (zoo noemd ze ons altijd) alleen uit kon gaan. Men kan ook zoo krank wezen, dat men niet alleen met een jufvrouw vertrouwd is, zeide æ. Hierop kon ik haar niet antwoorden, mijn hart was vol, toen ik bemerkte hoe klaar ze wist wat haar scheelde. Dezulke die goed weten waar ze zijn die lijden veel. O mocht de Heere ons hart verteederen, dat we ook veel die ongelukkigen mochten gedenken in onze gebeden. Want wat onderscheid ons van hen? Ook deze dame was rijk en van nette afkomst, doch wat baat het haar. Wat baat ons geld en eer en aanzien, zoo we geen vermogens hebben haar te waarden? De nieuwe paviljoens worden den 15 Maart geopend. Dat geeft hier weer een heele verandering. Ik ga er ook heen als het niet weer veranderd. Wil vader en moeder van mij groeten en Eiske. Wat zegt Piet wel van zijn broertje - en zusje wat zegt ze er wel van. Ik kom bij welwezen al gauw eens kijken. Hartelijk gegroet, uw zuster Hiltje Euwema.

Een half jaar later - op 2 September '99 - komt er weer een briefje uit Dennenoord:

Lieve broer en zuster,

Daar ik u niet mondeling kan filisiteren met uw verjaardag, dacht ik u (= Jakob) door dezen u mijn welgemeenden wensch te vermelden. Mijn wensch is namelijk, dat we nog vele malen getuigen van uwe verjaardag mogen zijn en dat de Heere uwe dagen krone met goedertierenheid en vrede. Het zij gij door donkere wegen, het zij gij door verlichte paden wordt geleid, dat gij steeds en te allen tijde des Heeren nabijheid moogt ondervinden en de bemoedigende vertroosting van Zijnen Heiligen en Goeden Geest. Ik heb deze keer niet veel tijd te schrijven, wil mij dit niet kwalijk nemen. Ik heb het hier erg druk. Ik ben ook weer in een ander pavaljoen gekomen, dat zult gij zeker ook wel hebben gehoord. [van de vlakbij wonende ouders?] Ik heb wel hetzelfde werk als vroeger in 't onrustig pavaljoen, maar hier is de ziekezaal. [waar ze korte tijd later TBC zou oplopen?] Ik kan hier wel leren, meer als in de andere pavaljoenen maar het is hier veel drukker als anders ergens. Hoe gaat het met Piet en Klaaske en Maarten. Groeit Maarten goed en kan Piet al wat lezen. [grapje? hij is nog geen 6 jaar oud!] Klimt hij nog altijd zoo erg. Ik kom gauw eens weer bij u misschien wel eerder als gij verwacht. Nu ik schei er mee uit want ik moet noodig naar bed het is bijna elfuur en morgen [rest ontbreekt]

En op 6 augustus, zonder jaartal (maar vermoedelijk zal het 1900 zijn geweest) schrijft Hiltje:

Lieve br. en zuster,

Thans heb ik mij voorgenomen om u een letter te schrijven. Gisteravond zou het ook al geweest hebben, maar toen werd mijn plan verijdeld, doordat we bezoek kregen. Of het nu klaar zal komen, 'k weet het niet want ik heb van avond zaaldienst en de menschen zijn allesbehalve kalm. Hoe gaat het met u en met uw kinderen ik ben benieuwd eens iets van u te hooren. De vorige week hebben wij een genoeglijke dag gehad toen zijn Griet Oostenbrug en H. Nanninga hier geweest, we hebben veel genot gehad dien dag. Den volgende Donderdag zullen we (zoo de Heere wil) uit rijden of uit varen met de patienten. Dat hangt van 't weer af, als het warm is, dan gaan we geloof ik met de boot uit en anders met de wagens en mij is het voorrecht geschonken dat ik dan ook mee mag gaan. [hoe zo 'voorrecht': zou ze toen soms al ziek zijn geweest? Of is het ironisch bedoeld?] Verder heb ik ook een japon gekozen. Misschien hebt gij de stof al ontvangen, anders zult gij ze wellicht wel gauw ontvangen. Ik ben nu maar zoo vrij geweest om u het goed maar te sturen. Graag zou ik hem heelemaal slecht [=slecht] gemaakt willen hebben, maar niet met knoopsgaten van voren en graag wil ik de beide rugpanden in eenen hebben, geen naad midden er op en de kromme naden graag er op gestikt de mouwen heel gewoon, de rok met geren [?] 't liefst een halve baan van voren. Ik hoop dat gij mij begrijpt en dan zou ik graag Donderdag over veertien dagen komen om te passen als het tenminste kan want dan ben ik weer uit. [?] Hoe vindt gij deze stof Griet. Ik zou graag willen dat gij mij als het goed gekomen is eens weer terug wildet schrijven en ook of gij het andere pakjes al hebt ontvangen met de hemden. De patienten zijn erg druk tegenwoordig. [een wel heel plotselinge overgang: ze zal toch niet op zgn. dwanghemden hebben gedoeld, die door haar waren 'uitbesteed' voor verstelwerk aan haar schoonzus, die immers elk beetje bijverdienste goed kon gebruiken?] Nu zal ik maar uitscheiden. Na hartelijke groeten uw zuster Hiltje Euwema. [met als P.S. bovenaan bijgeschreven: Henrika de Boer zal mij de maat even opnemen, zoudt gij het daar wel naar kunnen knippen. Ik hoop niet dat ik te veel verg. Gegroet.]

Dennenoord, 1 Januari 1901

Lieve broer en zuster.

Aan het einde van dit oude jaar gevoel ik mij gedrongen u mijn wenschen op den eersten dag des jaars toe te brengen en daar ik niet mondeling in de gelegenheid ben, neem ik thans mijn toevlucht tot de pen. En och de pen is zoo gewillig, als nu mijn hart ook maar vloeibaar is, dan zal het wel gaan. Ja, nu is weer een jaar met al zijn lief en leed voorbij, weer is er een jaar in de diepte van 't verleden verzonken om nimmer neen nimmer terug te keeren; weer heeft dit jaar ons weer dichterbij de eeuwigheid, waarvoor we zijn geschapen. Maar dit laatste stemde ons niet droevig, geliefde broer en zuster, want hoe dichterbij de dood naderen, [ze zou nog slechts 2 jaar te leven hebben!] hoe dichterbij Huis zijn, want daartoe zijn we toch geboren om hier in dezen tijd hetwelk men wereld noemt bereid te worden voor de eeuwigheid. En al gaat hier onzen weg al dikwijls door diepten en over bergen, al zitten we soms in duister meenende dat we alleen zijn, (!) geen nood voor hen die Jezus liefhebben wacht een heerlijk thuis een eeuwig thuis. En nu kan ik wel doorgaan met redeneren, want die gedachte dat we eenmaal zullen rusten in het land der rusten, dat we eens God zullen dienen zonder zonde in volmaaktheid, dat alles geeft moed om ook niet te letten op ijelende jaren, maar blijmoedig het nieuwe jaar weer tegemoet te gaan. Maar ik zou nog haast vergeten u mijn wenschen te brengen. Ik wensch u niets vuriger en inniger toe, [dan] dat de Heere u ook dit jaar mag dragen en sparen met uw kroost en dat ge ook dit jaar nog meer moogt wasschen en vooruitgaan in het allerheiligst geloof. Ook kan ik u nog vertellen dat ik de eersten Kersdag ben thuis geweest, maar ik had geen tijd om bij u te komen. [hoewel intussen in hetzelfde dorp Zuidhorn wonend?] Ik was om 5 uur al weer op Dennenoord. Nu J. en G. ik wensch u veel geluk en zegen in 't nieuwe jaar - uw zuster Hiltje.

Omstreeks deze tijd verhuist het gezin van Jakob van (de gemeente) Zuidhorn naar Hoogkerk-Vierverlaten, waar aan het Aduarderdiep een heel klein en schamel landarbeiderswoninkje wordt betrokken, waarschijnlijk behorend bij een nabijgelegen boerderij (van een zekere Meerstra?) waar Jakob (genadiglijk?) is aangenomen als arbeider. Volgens de overlevering moet hij hier altijd heel vroeg opstaan, want hij is degene die de boer moet komen wekken, en wel om 4 uur 's morgens...

Dit huisje, misschien wel het kleinste van heel Hoogkerk, gold later als een soort 'bedevaartsplek' voor de kinderen, die graag aan hun kinderen wilden laten zien in welke erbarmelijke (woon-)omstandigheden ze waren opgegroeid, hoe klein ze waren begonnen en hoe (betrekkelijk) groot ze later waren geworden; en hoe-veel lof hun ouders verdienden: dat die er toch maar in waren geslaagd al hun zes kinderen een goede (en warme) opvoeding te geven en ook nog flink vooruit te laten komen in de wereld! Dat aan de overzijde van hetzelfde Aduarderdiep ook hun grootouders hadden gewoond, werd er echter niet bij verteld, misschien omdat ze toch niet zulke prettige herinneringen aan hen bewaarden.

In april 1901 schrijft zus Hiltje vanuit Dennenoord:

Geliefde broer en zuster.

Verleden Vrijdag kreeg ik dan een brief van u en het deed mij waarlijk eens goed weer een brief te lezen van mijn eigen schoonzuster. Tevergeefs had ik al meermalen uitgezien naar een brief van u, maar waar ik ook bericht van ontving van u niet, nog op mijn verjaardag [op 2 november] nog op nieuwjaar nog later - neen geen tijd of gelegenheid kon (u) er toe brengen mij eens een lettertje te schrijven. Nu begeer ik niet van u dat ge mij alle oogenblikken moet schrijven, maar toch was ik een klein beetje beledigd dat u mij nooit schreef. Ik ben nu eenmaal wat kleingeestig in dit opzicht. Ik schrijf u dit nu niet om u verwijten te brengen, neen want toen ik de brief van u las, speet het mij al weer zoo gehandeld te hebben. Maar dit doe ik eigenlijk maar om opheldering te geven van mijn bondig schrijven. Ik verneem uit uw brief dat J. [=Jakob] en kleine Maarten niet goed geweest waren, maar ook weer hersteld waren, en dat M. in de broek was, dat zal een leuk gezicht wezen. Ook meen ik tusschen de regels in iets weemoedigs te lezen, is dit in werkelijkheid het geval, [en dat zou heel goed kunnen, want haar schoonzus Griet leed inderdaad aan buien van zwaarmoedigheid!] laat mij u dan uit de volheid van mijn hart u toeroepen wendt uw weg op den Heere, want Hij zorgt voor u. O Hij is zoo onuitsprekelijk goed, wist de hele wereld het toch hoe onpeilbaar Zijn liefde hoe groot Jezus trouw is. Dat alle knie voor Jezus buige, dat alle tong zijn naam belijde. Laat ons, wij die Gods kinderen zijn, Zijn grootheid vermelden en Zijn lof verkonden. Dat we meer mochten streven naar die heiligmaking, zonder welke niemand den Heere zien zal.

Heden morgen had Ds. een preek over de verschijning van Jezus aan Petrus en verklaarde daarbij dat Petrus, die het snoodst had gezondigd, het eerst die troostrijke verschijning van Jezus noodig had en zoo verder dat Jezus (aan) die verscheen, die de grootste zondaars waren in eigen oogen. Welk een heerlijke gedachte broeder en zuster, dat Jezus God zelf ons liefheeft, onze voorbidder is bij den Vader, die alle onze tekortkomingen wil aanvullen, die medelijden heeft met onze zwakheden en onze schuld wil bedekken met Zijn eigen bloed. Ja nu ben ik al haast aan 't eind van de brief gekomen zonder dat ik het merk. Dagelijks nieuws weet ik ook niet, misschien later wel eens wat meer. We zijn druk aan 't schoonmaken en wanneer ik thuis kom ik weet het nog niet, ik denk dat zal wel Juli worden, maar dat weet ik ook nog niet. Verder wensch ik u met uw kroost des Heeren zalige nabijheid toe en hoop dat gij mij nu maar eens weer schrijft. Verder gegroet uw zuster

H. Euwema [met weer een P.S.: Wat het katoen betreft dat wil ik graag hebben als u mij dat sturen wilt.]

De volgende brief komt van een ander adres:

Bloemendaal Loosduinen 3 Januari 1902

(de al uit 1892 stammende inrichting van 'de Vereeniging tot Christelijke Verzorging van Krankzinnigen en Zenuwlijders in Nederland'; zou Hiltje hier soms haar 'zwarte kruis'-opleiding hebben genoten? Ze geeft nl. helemaal geen verklaring voor het feit dat ze opeens vanuit een andere woonplaats schrijft. Of zou ze vanwege haar ziekte daarheen zijn overgeplaatst, omdat het wat jongere Dennenoord nog geen outillage had voor de verpleging van dergelijke besmettelijke ziekten?)

Geachte Br en Z in den Heere!

Het is mij een dringende behoefte des harten ook u bij het begin dezes jaars mijne heilwenschen toe te roepen. Hoewel ik tot mijn spijt thans niet in de gelegenheid ben dit persoonlijk te doen, kan ik toch niet nalaten door middel van pen en inkt, daartoe, al is het dan ook slechts kort en zeer gebrekkig, enige uitdrukkingen uit mijn hart toe te laten vloeien. Door de gewoonte is dit bij velen helaas slechts een vorm geworden en verstaan ternauwernood zelf wat zij hunne betrekkingen toewenschen, doch behalve die gewoonte geldt nog de bovengemelde reden dat ik u mijne beste heilwenschen toe roep, zoodat ik niet in dezen in dien verkeerden vorm kan blijven hangen.

Wij weten niet wat voor ons ligt en wat ook dit jaar ons zal baren. [Ze zou in november van dat jaar komen te overlijden, nog maar net 23 jaar oud!!] Velen zullen misschien ook dit jaar eindigen met de ondervindingen welke zij zich thans niet zulle voorstellen. Anders waren de zegenwenschen ook overbodig niet? En daarom hoop ik van harte dat de Heere ook dit jaar met Zijne goedertierenheden u kroone. Dat hij Zijne Zegeningen in ruime mate over u en uw gezin moge uitstorten. Dat Hij geve dat u allen ook aan het einde van dit [jaar?!] nog moogt getuigen van Zijne Voorzienigheid. Dat Hij, om kort te zijn, en waarin ik gerust al mijne wenschen kan nederleggen, u tot een Herder mag zijn, of dat het u ook dit jaar aan niets ontbreke.

Het oude jaar is weer heen gegaan om nimmer terug te keeren. Het behoort met hare historie weer tot de geschiedenis. Ook dat jaar heeft veel gebaard. Het heeft door hare offers gegeven en genomen veel blijdschap en daarentegen diepe droefheid onder ons menschen wekt. Den één mogt tot zijn blijdschap ontvangen wat hij niet had durven verwachten; den ander diepe teleurstellingen die hij zich haast niet had kunnen voorstellen. Maar met dat alles riep het ons bij haar heengaan nog allen toe: "hebt gij iets goeds met [?] gedaan, hebt gij!?" Geachten, laat mij toe ons allen er nog even aan te herinneren het antwoord hier op niet schuldig te blijven, maar in diepe verootmoediging het voor den Heere bekennen. Een ieder onzer zal zeker nog wel vele tekontkomingen opmerken. Laten wij dan allen daarom bij Hem vergiffenis vragen, opdat dat jaar in den dag des oordeels niet tegen ons kome te getuigen; en bidden dat hij Hij ons in dit jaar daartoe meer en meer bekwame, of dat Hij een welgevalen in ons mag hebben om te doen leven. [!] Dat Hij ook u den tijd wél keert te besteed tot dat ook [!] voor u eens geen tijd meer zal zijn, maar dan een eeuwigen kroon moogt ontvangen. Dat Hij ons eens allen als broeders en zusters in Hem tot Hem vergaderd om nimmermeer te scheiden zij daartoe ons aller bede. Ps 134 Dat 's Heeren zegen op u daalt enz.

Dennenoord, Zuidlaren, 18 Maart '02

Lieve broer en zuster en kindertjes.

Daar zich thans de gelegenheid nog al gunstig voordoet kan ik niet nalaten, hieraan gehoor te geven en mij te zetten, een brief aan u te schrijven. Te meer, daar ik vernam, dat R. u ook had geschreven en onze afspraak was dat we u beiden spoedig zouden schrijven, herinnerd mij dit aan mijn zusterplicht, tegenover u, welke ik dan, zoo ik in de gelegenheid ben ook gaarne vervul.

*Ik ben tegenwoordig, nog zoo wat in de wereld te gast. Ik ben namelijk wat ziek geweest, maar ben nu door den zegen des Heeren, genadiglijk weer zoo ver opgericht, dat ik weer af en toe wat op ben. Ik hoop spoedig mijn gewonen dienst weer te hervatten. Gisteren ben ik voor 't eerst weer een poosje op geweest, en vanmorgen om acht uur ongeveer opgestaan heb ik vanmiddag weer een mid dags laapje gehouden en nu loop iker wat bij om. Ik ben een dag of 10 op bed geweest en had nog al hooge koorts, maar zoo als ik reeds zeide, ben ik nu weer zoo goed als hersteld. Dat wij samen uit geweest naar R. zijn ouders, zal u zeker bekend zijn? [zou die R. haar 'verkering' zijn geweest, misschien een broer van een bevriende collega-verpleegster?]. Wat zei vader en moeder wel, dat we niet bij hun geweest zijn? De omstandigheden lieten het werkelijk niet toe. De volgende keer, komen natuurlijk eerst mijne ouders en u aan de beurt. Maar dat houd nu nog al eerst wat aan. Misschien dat ik met R. zijn zuster van dit zomer nog wel eens naar Holland ga naar Bloemendaal voor een paar dagen. Daar hebben we beiden wel trek in. Maar zoo de Heere wil, mogen we er wel bijvoegen, want de mensch heeft schikkingen der harten, doch het antwoord is van den Heere. We hebben nu ook heel genoeglijk uit geweest, maar natuurlijk het uur van scheiden kwam ook weer. We hebben ook nog zoo in de richting van Hoogkerk gekeken, toen we daar voorbijgingen, [wellicht met de bus langs de Friesestraatweg? als ze met de trein hadden gereisd, hadden ze vanuit Vierverlaten het schamele huisje aan het Aduarderdiep bijna kunnen zien liggen; en in elk geval hadden ze dan niet richting Hoogkerk hoeven kijken...] we hadden o zoo graag even bij u komen kijken, maar moesten dit wel uitstellen tot een volgende keer. En hoe gaat het u en met uw kleine kindertjes toch goed hoop ik Bent u al haast aan de schoonmaak Griet, neen zeker, wij zitten er hier midden in. Hoe gaat het kleine **Gaaïke**? [geboren 16 november 1901, als eerste in **Hoogkerk**] Kan hij al haast ook een brief schrijven? We zijn ook samen naar een getrouwde broer van R. geweest, die had vier kinderen en woonde in een schip. Och, och, wat was me dat kruipen. Ik heb wel tien keer mijn hoofd gestooten en ik was 's avonds zoo stijf van dat bekrompen zitten, want de beenen eens uitsteken kan men niet doen, want dan schopte men de tafel de kachel ja wat niet al tegelijk ondersteboven. Maar die vrouw kon haar redden. Ze dribbelde er maar door met gebogen rug. We zijn er een heelen dag geweest. Nu merkende dat het papier vol word, moet ik snel maar van u scheiden met de pen n.l. Hopende dat de Heere u zegene en u alles schenke wat u noodig heeft voor ziel en lichaam beide, noem ik mij uw zeer liefhebbende zuster Hiltje.*

Dennenoord. Zuidlaren 29 mei '02

Lieve broer en zuster!

Hiernevens stuur ik u het bedoelde pakje. Ik heb het lijfje er maar bij in gedaan, want dat is mij toch veel te klein, ik heb het in geen zes jaar gedragen geloof ik. U kent het zeker nog wel. De japon heb ik nog een paar bovenmouwen uitgehaald. Ik mocht dit wel niet graag doen, maar dan moest ik er noodzakelijk goed voor koopen en dat begroote mij ook een beetje. Je neemt het mij niet kwalijk Griet hè? Hoe gaat het nu met jullie? Komt Jakob en Piet haast ook eens een middag? Ik zal de reiskosten voor Piet wel betalen. Jullie moeten zelf maar eens zien wanneer, als ik het maar maar vroeg genoeg weet. Met mij gaar het nog zoo'n gangetje. Over 't geheel ben ik altijd nog erg vermoeid en de stijfheid is nog niet helemaal weer over. De dokter schrijft mij herhaaldelijk rust voor. Ik heb dat nu ook zoo veel mogelijk. Ik hoop dat het met de warmte maar gauw weer heelemaal genezen ben. U moet er maar niets van tegen vader en moeder zeggen want die meenen dan toch weer dat het veel erger is als het is. [en dan te bedenken dat ze wel degelijk ongeneeslijk ziek was!!] Met vijf weken hoopen wij samen [misschien met vriend G.?] thuis te komen. Ik denk er tegenwoordig sterk over om de stichting te verlaten. Ik gevoel me hier niet bijzonder meer gehecht. Maar ik wil er eerst eens met Wieringa [dokter? directeur? dominee?] over spreken - als hij komt. Hopende dat u deze letteren in gewenschte wektand moogt ontvangen en dat u ons gauw eens verrast door een bezoek noem ik mij als altijd uw u liefhebbende zuster H.Euwema.

Nog geen half jaar later, op 18 november 1902, komt Hiltje te overlijden, 'ontslapen in de Heer' om in haar termen te spreken, op 22 november wordt ze ter aarde besteld op de eigen begraafplaats van Dennenoord, ergens aan de achterste rand van het grote ziekenhuisterrein gelegen. Haar naam staat vermeld in het 'sterfboek' dat is bijgehouden, doch de plaats van haar graf is niet meer terug te vinden, de grafsteen (vermoedelijk een eenvoudig stenen kruis met slechts de naam of zelfs alleen een nummer) is intussen geruimd. Aangenomen mag worden dat haar vader, dan 66 jaar oud, en haar stiefmoeder, van dezelfde leeftijd, bij de begrafenis aanwezig zijn geweest, evenals haar broer Jakob en haar schoonzus Griet.

Maar laatstgenoemden zullen in die tijd aan hun eigen zorgen en beslommeringen meer dan genoeg hebben gehad: Jakob gebukt gaande onder een hondenbaan (voor een hongerloon), Griet, toch al niet zo sterk, zich uitslovend in haar snel groeiende gezin en daarnaast nog druk in de weer met haar naaiwerk en haar 'bakeren' (= kraamverzorging vóór de tijd van opgeleide kraamverzorgsters), en dat allemaal in en vanuit een behuizing die nauwelijks menswaardig was te noemen. Toch schijnt Jakob zich reeds in die tijd te hebben opgewerkt tot een persoon met enig maatschappelijk aanzien, en was het (ook toen al...) zijn vrouw die daarvoor de zwaarste tol moest betalen: tot op hoge leeftijd schijnt ze zich er over te hebben beklaagd dat zij altijd de kinderen stil moest zien te houden omdat hun vader op zijn (nacht-)rust was gesteld. Bijna elke avond zou hij laat thuis zijn gekomen van vergaderingen, en omdat hij 's morgens al zeer vroeg weer uit de veren moest, mocht hij vooral niet worden gestoord in zijn toch al zo korte slaap.

Behalve regelmatig lid van de kerkeraad (van de Gereformeerde kerk van Hoogkerk) was hij ook een tijdlang lid van het schoolbestuur (van de Gereformeerde school aan de Kerkstraat, schuin tegenover de latere winkel). Als hoogtepunt van zijn maatschappelijke inspanningen en carrière geldt echter het feit dat hij een plaatselijke afdeling van 'Patrimonium' heeft opgericht, de gereformeerde 'vakbond', nadrukkelijk bedoeld voor zowel werknemers als werkgevers. Hij zal dit dus als boerenknecht hebben gedaan, aangenomen dat het verhaal klopt dat hij reeds aan het Aduarderdiep 's avonds veel van huis was vanwege maatschappelijke verplichtingen; maar waarschijnlijker is toch eigenlijk dat hij pas als fabrieksarbeider deze activiteiten heeft ondernomen. Hoe het zij, bij een jubileum van deze vereniging schijnt zelfs champagne te zijn geschonken (misschien om aan te geven dat in elk geval de patroons 'niet van de straat' waren?), doch de oprichter en oud-voorzitter (her-)kende deze dure drank niet en moest, als overtuigd en consequent geheelonthouder ook niets gewend, na afloop stomdronken op een kruiwagen naar huis worden vervoerd, daarbij nog steeds 'in alle onschuld' verklarend dat hij niet wist dat prikkellimonade zo lekker kon zijn...

De reumatische aandoening waar hij later aan leed, en waardoor hij slecht ter been was (en een wandelstok moest gebruiken: een hele mooie, versierd met allerlei 'onderscheidingstekens', waar onder zeker ook een verzilverd plaatje met de naam 'Patrimonium' erop!), werd toegeschreven aan het koude werk dat hij altijd had moeten doen als voerman; maar het kan ook zijn dat hij juist het boerenwerk heeft moeten staken vanwege zijn lichamelijke klachten en dat hij als voerman op een 'paard en wagen' daar juist wat minder last van dacht te hebben. Hoe het zij, zijn eerste baan in de industrie schijnt die bij Roelfsema's Oliefabriek te zijn geweest en toen is men komen te wonen in één van de rijtjes armetierige arbeidershuisjes ('Lange Jammer's') die destijds aan het Hoendiep naast de fabriek stonden (en wel in de rij die het verst van de fabriek af stond en die nog het langst is blijven staan: ook zo'n woning waar op werd gewezen, met een mengeling van gene en gepaste trots). Omstreeks diezelfde tijd betrok directeur P.R. Roelfsema een ruim herenhuis aan de Jozef Ismaëlsstraat nr. 84 in 'de stad', vlak bij het Hoendiep, de uitvalsweg naar Hoogkerk (waar ook voor de directie toentertijd een fraai onderkomen werd gebouwd), en het toeval wil dat zo'n halve eeuw later een Jacob Euwema uitgerekend dit huis zou kopen (en bijna 20 jaar bewonen). Zou het eveneens een (onbewuste)

'genoegdoening' zijn geweest dat dezelfde kleinzoon in 1970 een dure directie-auto overnam van die andere, nog grotere Hoogkerker fabriek, de Noord-Nederlandse Beetwortel-Suikerfabriek?

Mogelijk heeft Jakob toen direct al de baan van voerman gekregen (die in elk geval iets beter was dan die van sjouwer: de hele dag gebukt gaande onder loodzware zakken lijnzaad, die van schip naar fabriek moesten worden gedragen) en heeft hij dat te danken gehad aan het feit dat hij een 'gereformeerde broeder' was, weliswaar actief in het vakbondswerk maar toch tenminste niet zo'n vermaledijde socialist (zoals die arbeiders die samenschoolden in de schuur van boer Gorter aan de Zuiderweg, middenin het dorp, en die in de twintiger jaren zelfs stakingen organiseerden en stakingsbrekers met stenen te lijf gingen; die golden dan ook als communist...).

Vrijwel zeker zal Jakob zijn volgende baan (mede) te danken hebben aan zijn kerklidmaatschap, want van de betonfirma 'Kool & Wildeboer' was laatstgenoemde actief lid van de gereformeerde kerk (mogelijk heeft hij zelfs wel met zijn werknemer samen in de kerkeraad gezeten: dat was toch wel het bijzondere van deze 'kleine luiden' dat ze buiten werktijd als elkaars gelijken golden, daar tenminste voor elkaar niet onder deden).

Bij Wildeboer werkte Jakob in elk geval als voerman, en ook daar zal toch wel het nodige tilwerk aan te pas zijn gekomen (van zware betonblokken) en dit zal zijn kwaal niet ten goede zijn gekomen. Men woonde in (al?) die jaren in een eenvoudig huis aan de Kerkstraat, iets verder richting Leegkerk dan de school, van het type 'twee onder één dak' zoals er verder in Hoogkerk ('over de brug') stratenvol waren gebouwd.

Het moet in de twintiger jaren zijn geweest dat er opeens, als een geschenk uit de hemel, uitzicht kwam op een iets makkelijker en misschien zelfs luxer leven. Doordat een (oud-?)tante van de Euwema's kinderloos en als weduwe overleed verviel haar erfenis aan de kinderen van Pieter Bonnes Euwema en Martje Dijkstra. (Het zal dus familie van één van beiden zijn geweest, maar het kan zelfs nog zijn dat het een zuster van stiefmoeder Boukje Zijlstra betrof. Er wordt de naam genoemd van een zekere 'tante Bouwina', die getrouwd was geweest met een timmerman-aannemer die de grote herenhuizen aan de Hereweg bij de viaduct in Groningen zou hebben gebouwd.) Hoe het zij: de gebroeders Euwema die naar Amerika waren geëmigreerd hadden daar in vrij korte tijd zo'n 'fortuin' gemaakt, dat zij afzagen van hun erfdeel (een genereus gebaar dat hen door hun vrouwen niet in dank schijnt te zijn afgenomen: een nog levende dochter van één hunner, de 87-jarige Helen (Hiltje) Agema-Euwema, weet zich dit nog te herinneren: ook de broers hadden dit onverwachte extraatje toch eigenlijk wel goed kunnen gebruiken!), zodat Jakob over het gehele bedrag kon beschikken. Van dit geld werd in (of omstreeks) 1929 een dubbel huis aan de Kerkstraat nr. 103 in Hoogkerk gebouwd, door schoonzoon Ine van der Wilp samen met de zoons Marten & Roelf, en kennelijk door Marten ontworpen (want er zijn duidelijke overeenkomsten met diens zelfgebouwde huis in Haren), doch op aandringen van Roelf van een steviger fundament voorzien dan Marten gewend was toe te passen... Het winkelpand oogde heel wat, zeker vergeleken met de belovende percelen, maar zal in die tijd toch misschien niet veel meer dan f 10.000 hebben gekost. De noordelijke (kleinere) helft werd verhuurd (aan het gezin van meester Broekema, van de tegenover gelegen gereformeerde school), de grotere zuidelijke helft werd gebouwd en ingericht als winkel, eerst vnl. van 'potten en pannen', getuige een foto van de etalage: op het uithangbord van die begintijd staat te lezen dat er aardewerk en klompen te koop zijn, naast levensmiddelen en tabaksartikelen en dat men op alle werkdagen geopend is; én dat er een leesbibliotheek in is gevestigd: deze werd beheerd door jongste zoon Henk, die in die tijd nog bij zijn ouders in woonde (en die na zijn huwelijk in 1932 boven de winkel heeft gewoond, en deze nog enige jaren van de ondergang heeft proberen te redden). Volgens de verhalen was moe Euwema soms zo 'met de zaak verlegen' dat ze klanten nauwelijks te woord durfde staan: om de hoek van de deur (men woonde achter de winkel) gaf ze te kennen dat haar man zo wel zou komen. Maar ook pa Euwema was toch geen echte kruidenier, daarvoor was hij misschien teveel bezet door zijn bezigheden (verplichtingen!) voor 'Kerk, Staat en Maatschappij'.

(leef-)tijdbalk betreffende Jakob Euwema

1870	2 sept.	geboren, in Fransum: moeder is dan 32 (of 26) jaar oud, vader 34.
1874	3½ jaar	Geboorte van broertje (Harm). <i>'Kinderwetje' (van Houten) verbiedt kinderarbeid.</i>
1877	7 jaar	Dood én geboorte van zusje (Albertje 1&2). <i>Oprichting vakvereniging Patrimonium.</i>
1879	9 jaar	Overlijden van moeder én geboorte zusje (Hiltje) <i>1878 Opr. Anti-Revolutionaire Partij</i>
1880	10 jaar	Hertrouw vader - woonachtig in Wierum. <i>Stichting (Geref.) Vrije Universiteit (A'dam).</i>
1885	15 jaar	Is toen waarschijnlijk al 'aan het werk' geweest. Hoe en waar? <i>Opr. Liberale Unie.</i>
1889	18 jaar	Huwelijk van oudste broer Roelf (Ralph) <i>Nieuwe LO-wet: subsidie bijzonder onderwijs.</i>
1890	20 jaar	Nu en dan werkzaam bij de boer? <i>Dood van koning Willem III (Emma wordt regentes).</i>
1892	21 jaar	Beroep: boerenknecht (in den Ham) <i>Stichting van 'de' Gereformeerde Kerken Nederland.</i>
1893	22 jaar	Gehuwd op 11 mei. Alle drie broers emigreren naar Amerika!
1894	23 jaar	Geboorte oudste zoon (Pieter). <i>Oprichting van de SDAP (door Troelstra c.s.).</i>
1895	24 jaar	Tijd van bittere armoede en veel werkeloosheid! (tussen boerenwerk en 'schipperen')
1896	25 jaar	Geboorte oudste dochter (Klaaske). <i>Stichting Rooms-Katholieke Staats-Partij.</i>
1897	26 jaar	Overlijden oom Jan Harm Iwema (in Amerika). <i>Invoering 11-urige werkdag.</i>
1898	28 jaar	Troonsbestijging van Koningin Wilhelmina <i>Invoering van Dienstplicht wet.</i>
1899	28 jaar	Zoon Marten geboren (in de gemeente Zuidhorn).
1900	29 jaar	Verhuisd van Zuidhorn naar Hoogkerk-Vierverlaten (Aduarderdiep). <i>Leerplicht!</i>
1901	30 jaar	Zoon Gaaike geboren. Overlijden van oma Hiltje Hazenberg
1902	32 jaar	Overlijden van enige zus Hiltje (aan TBC - in Drennoord-Zuidlaren).
1903		<i>Spoorwegstakingen, gericht tegen de 'worgwetten' van minister-president Abr. Kuyper.</i>
1904	33 jaar	Zoon Roelf geboren.
1905	34 jaar	Rond deze tijd wonen Jakobs ouders (ook) aan (de overkant van) het Aduarderdiep!!
1906	35 jaar	Zoon Henk geboren. Piet komt te werken bij grootouders. <i>Oprichting NVV.</i>
1907		Krijgt werk (en woonruimte) als arbeider op stoom-oliefabriek. <i>Oprichting Koninklijke SHELL.</i>
1908		Beijvert zich voor (plaatselijk) Patrimonium. Piet wordt schippersknechtje. <i>Oprichting CHU.</i>
1909	39 jaar	Heeft het (veel te) druk met diverse maatschappelijke functies. <i>Oprichting CNV.</i>
1910	40 jaar	Wordt voerman bij Wildeboer? Klaaske gaat 'dienen'. <i>Dood van Abr. ('de Geweldige') Kuyper.</i>
1911		<i>Veel politieke agitatie rond het algemeen kiesrecht. Diverse sociale wetten van Talma.</i>
1912		<i>Defensiewetten van kabinet Colijn. Instelling van de Vrijwillige Landstorm.</i>
1913	42 jaar	Overlijden stiefmoeder (na langdurige ziekte, in Niekerk)
1914		<i>Begin van de Eerste Wereldoorlog (Nederland neutraal, maar wel algemene Mobilisatie)</i>
1915	45 jaar	A.s. schoonzoon Ine van der Wilp 'onder de wapenen'. <i>Invoering Inkomstenbelasting.</i>

1916		<i>Voedsel-distributie wordt ingevoerd, vanwege de toenemende schaarste.</i>
1917		<i>'Aardappeloproer in A'dam. Invoering van algemeen (m annen-!) kiesrecht.</i>
1918		Huwelijk oudste dochter (met Ine v.d. Wilp) <i>Troelstra-'oproer' en Malieveld-manifest.</i>
1919	48 jaar	Overlijden vader. Geboorte 1e kleinkind (Klaas v.d. Wilp) <i>Arbeids- en Invalid. wet.</i>
1920		Geboorte 2e kleinzoon (Jacob v.d. Wilp) <i>Gelijkstelling openbaar en bijzonder onderwijs.</i>
1921	50 jaar	Zoon Gaaïke gaat naar den Haag (voor avondstudie aan de kunstacademie aldaar).
1922		<i>Economische crisis! (Colijn grote als bezuiniger). Invoering 48-urige werkweek. Vrouwenkiesrecht.</i>
1923	52 jaar	Geboorte 1e kleindochter (Grietje v.d. Wilp). Verloving van zoon Gaaïke.
1924		<i>Begin van het 'omroepbestel', met AVRO, NCRV, KRO, VARA en VPRO.</i>
1925		<i>In deze tijd rijden er in ons land al 30.000 personen- en 10.000 vracht-auto's.</i>
1926		Piet gaat als melkcontroleur naar Brabant. Overlijden van 'suikertante' (en erfenis!).
1927	56 jaar	Overlijden van oom Jan Iwema (in Amerika). Huwelijk van zoon Marten.
1928	57 jaar	Overlijden broer Harm. Huwelijk oudste zoon Piet. Geb. kleink. Monna.
1929	58 jaar	Huwelijk zoon Gaaïke & geboorte 1e kleinzoon-'naamdrager' <i>Beurskrach Amerika</i>
1930	59 jaar	Geb. kleink. Gretha (Piet) en Gretha (Marten). Huwelijk zoon Roelf. <i>Crisistijd!</i>
1931	60 jaar	Geboorte kleinzoon Koen (van Piet) en Jaap (van Roelf) <i>Werkloosheid! Opr. NSB.</i>
1932	62 jaar	Geb. Hiltje (Piet), Jakob (Marten), Rensy (Gaaïke). Huwelijk zoon Henk.
1933	62 jaar	Geb. kleinzoon Mark (van Roelf). <i>Instel. van Min. van Sociale Zaken (door 2e kab. Colijn)</i>
1934	64 jaar	Geb. kleindochter Grietje (van Henk). Roelf 'kommies' der Belastingen (in Limburg).
1935	64 jaar	Geb. kleinzoon Gerard (van Piet). <i>Werkloosheidspercentage 30-40%!.</i>
1936		<i>Devaluatie van de gulden, ter bestrijding van de economische recessie (400.000 werklozen).</i>
1937	67 jaar	Geb. kleinzoon Edke (van Henk). <i>Vestigingswet kleinbedrijf (middenstandsdiploma!).</i>
1938	68 jaar	Geb. kleinkind André (van Klaaske) en Gretha (van Roelf) + <i>geb. prinses Beatrix</i>
1939	69 jaar	Geb. kleindochter Gretha (van Gaaïke). Roelf naar Zwartemeer. <i>Algehele mobilisatie.</i>
1940	69 jaar	<i>10 mei: begin van de Duitse bezetting.</i> Kleinzoon Jacob van der Wilp raakt als soldaat gewond.
1941	70 jaar	<i>Februaristaking, als protest tegen de ook hier begonnen Joden-vervolging.</i>
1942	71 jaar	overlijdt 5 juli 1942 (ten huize van dochter Klaaske) <i>Begin van de Joden-deportatie.</i>

DE EERSTE HELFT VAN ONZE 20e EEUW

**van socialisme, communisme,
racisme en fascisme,
en twee wereldoorlogen 'en masse'...**

Was de periode vanaf ca. 1870 te typeren als liberaal-individualistisch en realistisch-kapitalistisch, vanuit een overwegend 'impressionistische' (in-zich-opnemende) geesteshouding, met een zeer zelfbewuste ondernemingslust, een ongehoord vooruitgangsgeloof en een 'positivistisch', op de tastbare realiteit gericht, verlangen naar uitbreiding van kennis (en macht...), zo omstreeks 1900 komt daarin een duidelijke kentering, alsof toen 'opeens' een soort verzadigingspunt was bereikt: er komt een meer 'expressionistische' levenshouding op, veel minder op de uiterlijke realiteit en meer op het wezen der dingen en de innerlijke samenhang gericht, minder op zichzelf en meer op de gemeenschap (de collectiviteit) gericht, vanuit een vooral idealistische (i.p.v. individualistische) geesteshouding.

Na 1900 gaan (ook of zelfs) de natuurwetenschappen zich in een andere richting bewegen: minder praktisch-realistisch, meer verdiepend en zoekend naar het wezen der verschijnselen (Bohr, Einstein, Lorentz, Freud).

Wat de landelijke politiek betreft:

Niet alleen de liberale kabinetten rond de eeuwwisseling, ook de confessionele minister Talma maakte zich verdienstelijk op het terrein van de sociale wetgeving. Maar langer in de geschiedenis bleef voortleven de onverzettelijke houding van Abraham Kuyper tegenover de vakbeweging: na een staking van spoorwegpersoneel in 1903 wist hij een wettelijk stakingsverbod voor spoorwegbeambten e.a. ambtenaren door de kamer te krijgen, waarop de socialistische arbeidersbeweging reageerde met het uitroepen van een algemene staking (die onsterfelijk werd gemaakt door een politieke prent van tekenaar Alb. Hahn, die al eerder de anti-stakingswetten had 'afgebeeld' als 'worgwetten', met als onderschrift: "Gansch het raderwerk staat stil, als uw machtige arm het wil!" - en die machtige arm was natuurlijk die van de arbeidende klasse!).

Wat de buitenlandse politieke verhoudingen betreft:

De 'gewapende vrede' tussen de 'triple entente' (zie pag.116) enerzijds en de machtige Europese alliantie (van Duitsland, Italië en Oostenrijk-Hongarije) aan de andere kant, bleek een kruitvat toen daar de vlam insloeg van de moordaanslag op de Oostenrijkse troonopvolger in Sarajevo door de Servische nationalist Princip (als wraak voor het annexeren van Bosnië en Hercegovina door Oostenrijk, na afbrokkeling van het Turkse imperium in de Balkan). Binnen enkele weken was de (wereld-)oorlog een feit: Oostenrijk verklaarde Servië de oorlog, Rusland weigerde de mobilisatie te stoppen en daagde daarmee keizer Wilhelm II uit; de oorlog tussen Duitsland en Rusland (en dus tevens met Frankrijk en Engeland) die op 1 augustus 1914 uitbrak begon direct met een overrompelingsaanval op Frankrijk door België heen; de schending van het Belgische grondgebied was voor de Britten weer aanleiding om Duitsland de oorlog te verklaren - en het dramatische gevolg was dat maar liefst vier jaar lang de hele wereld in brand kwam te staan: Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, Bulgarije en Turkije allerwegen in de slag met Frankrijk, België, Groot-Brittannië, Rusland, Servië, Montenegro, Roemenië, Japan (met het oog op enkele Duitse bezittingen in het Verre Oosten), Italië (sinds 1915), de Verenigde Staten (vanaf april 1917) en ook nog Portugal en Griekenland en hun bondgenoten.

Tegenover buitenlandse 'roerselen' had Nederland altijd een angstvallige neutraliteit in acht genomen, maar wel was het in Den Haag dat in 1899 en 1907 een vredesconferentie werd gehouden (en later het Vredespaleis zou worden gebouwd). Dat ons land in de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) neutraal bleef, was waarschijnlijk toch vooral te danken aan het feit dat het niet in de marsroute lag van de Duitse legers (die wel via België naar Parijs oprukten, maar vervolgens in een bijna absurdistische loopgravenoorlog in 'de velden van Vlaanderen' maar doorgingen met het massaal offeren van 'kanonnenvlees', in een orgie van verbeten en verdwaasd nationalisme). In Nederland werden echter wel alle militairen gemobiliseerd, schaarse goederen gingen 'op de bon' en honderden koopvaardij- en vissersschepen werden getorpedeerd.

En de Spaanse Griep van 1917 maakte ook hier de nodige slachtoffers.

In Rusland brak in 1917 een revolutie uit die de bolsjewieken (later: communisten) aan het bewind bracht, en Duitsland raakte na de nederlaag van 1918 ook in de greep van arbeidersoproeren en radenrepublieken. Even leek het erop dat ook ons rustige landje een revolutie zou beleven: Troelstra raakte zo 'op drift' door de gebeurtenissen rondom dat hij in de Tweede Kamer aankondigde(!) dat de arbeidersopstand weleens niet bij de grens halt zou houden. Hierop verzamelden 'vaderlandsgetrouwen' (net als voorheen de orangisten, maar nu juist meer in uniform, niet dat van de vroegere 'vrijkorpsen', maar in dat van de Vrijwillige Landstorm, waar vooral veel jonge gereformeerde 'mannenbroeders' bij waren aangesloten) zich op het Malieveld om hun Oranjevorstin met hun 'lijf en bloed' te verdedigen - waarop de revolutie toch maar werd afgelast! De goede naam van de SDAP was hierdoor danig aangetast, doch daar stond tegenover dat de regering eindelijk ernst maakte met de invoering van de sociale wetten die Talma al voor de oorlog had ingediend (waaronder de achturige werkdag).

In 1917 werd het algemeen actief kiesrecht (voor alleen volwassen mannen) eindelijk een feit (twee jaar later gevolgd door ook actief kiesrecht voor vrouwen). Dit was een uitvloeisel van een politiek compromis, in dit geval 'Pacificatie' geheten, tussen de confessionelen enerzijds en de liberalen en socialisten aan de andere kant: de eersten stemden in met een algemeen kiesrecht (en zij waren het nota bene die bij de eerstvolgende verkiezingen de grootste winst hieraan hadden te danken!), de anderen legden zich neer bij de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs. De (betrekkelijke) vrede op het politieke toneel werd niet weerspiegeld in de samenleving, daar spitsten de tegenstellingen tussen de verschillende 'zuilen' zich juist toe. In het interbellum (de periode tussen beide wereldoorlogen) kreeg zowat elke groepering, hoe klein ook, zijn eigen 'verenigingen': woningbouwvereniging, zangvereniging, sportvereniging, enz. enz. (met als karikaturaal voorbeeld de 'Rooms-Katholieke geitenfokvereniging!'), maar ook zijn eigen kranten en periodieken en (later) radio-omroep-verenigingen.

In 1929 stortte de New-Yorkse effectenbeurs in en in de economische crisis die op deze 'Krach' volgde werd ook Europa meegesleurd: de afzet van industriële producten stagneerde en massaontslagen volgden. De slogan 'Koop Nederlandsche waar, dan helpen wij elkaar' vermocht weinig uit te richten en ook het sluiten van de grenzen (in 1931) voor bepaalde buitenlandse producten kon het getij niet keren. Tot 1936 verdrievoudigde het aantal werkelozen tot meer dan 400.000! De SDAP presenteerde, naar Belgisch voorbeeld, het Plan voor de Arbeid: volgens de socialisten moest de overheid werkgelegenheid scheppen door 'publieke werken' ter hand te nemen. Maar hier was de toenmalige anti-revolutionaire premier Colijn fel tegen gekant: hij vond dat de overheid de economie moest volgen, en niet stimuleren (d.w.z. niet moest ingrijpen in de 'Vrije markt'). Hij voerde juist grote bezuinigingen door op de overheidsuitgaven, wat de situatie voor de 'gewone man' er niet beter op maakte. In deze 'crisistijd' verloren steeds meer burgers het vertrouwen in de, nog tamelijk ongewone, democratie. Er was een overvloed aan partijen en partijtjes, die allemaal hun deelbelangen bevochten maar weinig oog hadden voor het, verschillend beoordeelde, 'algemeen belang'.

In Duitsland bleek een vergelijkbare politieke situatie, de roerige en warrige 'Weimar-republiek', een broedstoof voor een anti-democratische en anti-communistische stroming die onder de 'bezielende' leiding van ene Adolf Hitler in vrij korte tijd uitgroeide tot een machtige nieuwe partij, de NSDAP: National-Sozialistische(!) Deutsche Arbeiter(!) Partei, die in 1932 de verkiezingen zo overtuigend wist te winnen (met 40% van de uitgebrachte stemmen) dat Hitler tot Rijkskanselier werd benoemd - die daarop onverhuld de (partij-)dictatuur uitriep van 'das Dritte Reich' en al even onverbloemd voor dit rijk 'Lebensraum' opeiste én eerherstel voor de vernederingen voortvloeiend uit de vrede van Versailles - dus dat dit wel moest uitlopen op een volgende oorlog kon eigenlijk niemand ontgaan. Wat ook niet kon uitblijven was de jodenvervolging, want de joden werden door de 'Nazi's' beschouwd als de verderfelijke 'plutocraten' (de geldmagnaten die de feitelijke macht in de westerse wereld in handen hadden) én als de handlangers van het (internationale) communisme, en in beide (nogal tegenstrijdige) gevallen als ondermijners van het ware nationalisme (dat al gauw gewoon en ordinair 'fascisme' bleek te zijn, dat het individu volkomen ondergeschikt achtte aan de totalitaire staat). In ons land was het de NSB (Nationaal-Socialistische Beweging) van Anton Mussert die hier een voorbeeld aan nam (zich onder dezelfde 'vanen' schaarde) - en in de crisistijd wist deze partij eerst een grote aanhang te verwerven onder (vooral) de kleine boeren en kleine middenstanders, die het meest onder de crisis te lijden hadden. Maar doordat de economie in de dertiger jaren weer wat verbeterde en het al te pro-Duitse menigeen toch afschrikte, liep de aanhang later weer wat terug (in 1935 behaalde de NSB bijna 8% van de stemmen, in 1939 de helft daarvan). Onder de toenemende oorlogsdreiging van(uit) Duitsland liet de Nederlandse SDAP haar uit-gesproken anti-militaristische standpunt ('Het gebroken geweepte') varen, als ook het idee van de (niet bepaald pacifistische) 'klasse-strijd': op het partijcongres van 1939 verklaarde ze socialisme en democratie tot een onverbreekelijke eenheid. In datzelfde jaar kwamen er voor het eerst SDAP-ministers in het kabinet.

Toen waren Hitler's legers Polen al binnengevallen, waarmee de tweede wereldoorlog in feite was begonnen, maar Nederlandse politici, met hun hoofd diep in het zand gestoken, vertrouwden erop dat ook deze keer een strikte neutraliteitspolitiek ons land wel 'buiten schot' zou houden. Uit deze droom werd men op 10 mei 1940 hardhandig wakker geschud: op 14 mei volgde de onvoorwaardelijke capitulatie en werd Nederland door Duitse troepen 'bezet'. Eerst probeerden de nazi's (de Duitse '**n**ational-sozialisten'!) nog even met een zoet lijntje om hun 'Germaanse broedervolk' in te palmen (en in te lijven!), maar toen slechts weinigen hiervan gediend bleken te zijn begon al in 1941 de keiharde 'nazificatie' van Nederland: alle politieke partijen werden verboden (behalve natuurlijk de NSB), de Staten-Generaal, de provinciale staten en de gemeentebesturen werden ontbonden, de vakbonden werden vervangen door het Nederlands Arbeidsfront, kunstenaars werden gedwongen lid te worden van de Kultuurkamer, boeren van de Landbouwstand en artsen van de Artsenkamer. Maar nog veel erger (veel verschrikkelijker en veel beschamender!) waren de maatregelen tegen de joden, die al in oktober 1940 waren begonnen met de 'ariër-verklaring' die alle ambtenaren kregen te ondertekenen, met als gevolg ontslag voor de niet-ariërs. Joden werden ook al gauw geweerd uit openbare gelegenheden, parken en bepaalde straten - en vanaf mei 1942 moesten alle joden de gele jodenster zichtbaar op hun kleding dragen. In juli 1942 begon de deportatie, eerst naar Westerbork, en vandaar uit naar de vernietigingskampen in Polen. En op dit dieptepunt in de menselijke 'beschavings'-geschiedenis voerden de Nederlandse gereformeerden hun klein- en naar-geestige 'kerkstrijd' - met als voornaamste controversale nota bene de graad van garantie die men meende te hebben op een eeuwig leven als 'uitverkoren' (doop)lid van het verbondsvolk: het volk dat een 'nieuw verbond' met God had gesloten, na van het oorspronkelijke Joodse verbondsvolk de Aartsvaderen en de Messias, kortom de hele (bijbelse) geschiedenis te hebben overgenomen - te hebben afgenomen...

(Groot)Vader Jacob als voorzitter van (vermoedelijk) Patrimonium (afd. Hoogkerk)

En hier 'tronend' temidden van zijn uitgebreide nakomelingschap op **11 mei 1933** ter gelegenheid van hun 40-jarige huwelijk, voor het raam van de woonkamer achter de winkel:

Zoon Gaaike met zijn gezinnetje treffend op de uiterste linkervleugel (schrijver dezes wat fronsend de wereld in kijkend), de oudste zoon Piet zit tussen zijn moeder en zijn vrouw in, met hun drie kinderen voor zich, achter hen staan zoon Roelf en zijn vrouw en hun dan nog enige kind, achter opa staan de drie kinderen van der Wilp, naast hun vader en daar weer voor hun moeder, en daarnaast staat Marten met vrouw, twee dochters en zoontje Jacob op schoot, en uiterst rechts staat jongste zoon Henk met zijn vrouw.

**De maatschappelijke ontwikkelingsgang van de kinderen van Jacob Euwema:
hun verhouding tot 'Kerk, Staat en Maatschappij'.**

Piet kwam eerst bij zijn grootouders te werken, die in die tijd aan de overkant van het Aduarderdiep in een behuizing woonden waar ze varkens konden mesten. Al gauw werd opoe echter bedlegerig en moest de jonge (en zwakke) Piet ook in de huishouding meehelpen; verder behoorde het tot zijn taak om potentiële kopers van varkens met de roeiboot over te zetten. "Misschien kwam het door hun omstandigheden, maar mijn opa en opoe waren geen erg vriendelijke mensen" - zou hij zich later herinneren. En de geschiedenis scheen zich te herhalen, want ook door zijn eigen vader Jakob werd hij niet bepaald welwillend bejegend: vooral aan Piet's traagheid (en onzekerheid?) kon deze zich net zo grondig ergeren als zijn vader zich placht te ergeren aan zijn schoondochter. Al na een jaartje gaf Piet er dan ook de brui aan en monsterde hij aan op een turfschip. Hiermee voer hij vnl. door de noordelijke provincies, maar soms leidde de reis zelfs naar een grote stad als Amsterdam. Na een aantal jaren kreeg hij werk als schoorsteen-schoonmaker in een fabriek, een smerig en benauwd baantje dat hem allerminst beviel. Zo gauw hij zijn kans schoon zag zocht hij een betere baan, en wel geheel in de lijn van de familie: als boerenknecht. Maar hier moest hij wel werkdagen maken van 's ochtends 4 uur tot 's avonds 8 uur! En de schaarse nachtrust, in een soort 'kooi' achterin de stal, werd dan ook nog verstoord door het gerinkel van de koeienkettingen en het geritsel van katten, muizen en ratten. Jaren later is hij ook nog werkzaam geweest op een strokartonfabriek en de suikerfabriek van Hoogkerk, maar omdat hij ook dit werk niet aankon (vanwege zijn 'hoge rug' en 'benauwde borst': beide toegeschreven aan de bittere armoede waarin men verkeerde in de tijd rond zijn geboorte, dus wellicht betrof het de gevolgen van de zgn. Engelse ziekte door vitamine-D-gebrek), besloot hij op 28-jarige leeftijd nog een avondcursus voor onderwijzer te volgen (aan de 'Normaalschool' in Bedum). Geld hiervoor kon hij lenen van zijn broer Marten, en na drie jaar mocht hij zich bevoegd onderwijzer noemen. Een baan was toen echter niet (meer) te vinden, vandaar dat Piet nog een tijdlang met het verkopen van boeken aan de kost probeerde te komen. Maar in 1926 solliciteerde hij naar de post van 'melkcontroleur', waar hij eerder ook al een cursus voor had gevolgd (en een tijdlang had gewerkt bij zijn neef Hans Top, monsternemer en melkcontroleur in Hoogkerk), en wel ver weg in het Brabantse Zevenbergischen Hoek: uit maar liefst 25 gegadigden werd hij verkozen. Hij wist de organisatie waarvoor hij werkte uit te breiden van 17 tot 72 aangesloten veehouders, maar bleef een hongerloontje verdienen. Het was ook daar in het verre Brabant dat hij Grietje Kluivingh leerde kennen, die toentertijd als dienstbode werkte bij 'rijke mensen' in Den Haag, doch afkomstig was uit het noordelijke De Punt (op bezoek bij haar gehuwde zus ter plaatse ontmoette ze haar latere man). Ze trouwden in 1928, toen Piet dus al 34 jaar oud was. De oudste dochter werd naar haar grootmoeder Grietje genoemd, de tweede dochter Hiltje naar de tante die was overleden toen Piet 8 jaar oud was (en die net zo'n begaafde, bedreven en gedreven, briefschrijver was als naderhand haar 'tante-zegger' Piet).

De enige dochter **Klaaske** heeft, naar het schijnt, nooit voor de drukke huishouding hoeven zorgen, hooguit misschien tijdens de periodes dat haar moeder moest bakeren. Voor haar huwelijk werkte ze als dienstbode, o.a. bij Wouthuis (die van de granen en veevoerders, niet die van het melkfabriekje), later bij Ds. Middelveld en op het laatst bij de moeder van de dominee, eveneens aan het Hoendiep wonend (hier heeft ze toen ook een tijdlang ingewoond). Haar man Ine van der Wilp kwam uit Kommerzijl, was tijdens de 1e wereldoorlog gemobiliseerd, en getrouwd werd er na de oorlog, in mei 1918. Hij bouwde als timmerman-aannemer in 1928 zijn eigen huis aan de Kerkstraat nr. 135 (daarvoor woonde men in een 'fabriekswoning' over de brug), en verder nog een aantal huizen daartegenover. In latere jaren was hij vnl. onderhoudstimmerman, en tevens 'voorloper en leed-aanzegger' bij de christelijke (Patrimonium!) begrafenisvereniging van Hoogkerk. Klaaske ging jarenlang gebukt onder ernstige maagklachten, waarvoor ze ook enkele malen moest worden geopereerd. Toen broer Henk het toch niet kon bolwerken in de ouderlijke winkelierswinkel, en hun ouders vanwege hun slechte

gezondheid niet meer bij machte waren dit bedrijf(je) weer op te vatten, kwam de hele van der Wilp-familie een tijdlang in de winkel te wonen en te werken, maar al in het begin van de oorlog moesten ook zij de moed opgeven: de winkel werd verkocht, door bemiddeling van Roelf (aan diens schoonouders Leutscher, die hun geld hier wel in wilden beleggen), en 'opa en oma Winkel' kwamen (in) te wonen in de voorkamer van Kerkstraat 135. (Na de dood van opa in '42 is oma hier nog blijven wonen tot '46: op 23 mei van dat jaar huwden zowel Grietje als Klaas, en Klaaske alleen kon de verzorging van haar moeder niet langer aan; bovendien kwam Klaas voorlopig weer bij zijn ouders in te wonen en dus werd oma Euwema overgeplaatst naar het gezin van haar vlakbij wonende zoon Gaaike.)

Zoon **Marten** behoorde (samen met o.a. broer Roelf en vrienden Harm Knoop en Piet Roorda) tot het 'golden ploegje': oppassende en ambitieuze jongemannen, die zeer gezien waren bij de huwbare gereformeerde meisjes. Omdat ze echter niet bemiddeld genoeg waren voor voortgezet (dag-)onderwijs, maar ook nog niet in een dienstbetrekking mochten, deden ze soms 'clandestien' los werk bij een boer, en dat schijnt mede aanleiding te hebben gegeven tot de geuzennaam 'ploegje'. Marten mocht wel doorleren voor timmerman, zij het wel aan de avond-ambachtsschool (aan de Rozenstraat?), en werd al vrij spoedig zelfstandig aannemer in Haren, waar hij aan de Kromme Elleboog zijn eigen huis (annex werkplaats) bouwde, daar tegenover een huis waar zijn schoonfamilie kwam te wonen, en verder nog diverse huizen in en rond Haren (o.a. enige dubbele villa's aan de Dilgtweg, de Botanicuslaan en aan de Rijkstraatweg) en zelfs een 'echt' fabriekje, te weten de suikerwaren ('zuurtjes')fabriek van Priet in Helpman. En dus ook, samen met zijn broer en zwager, de winkel en het woonhuis aan de Kerkstraat nr. 103 in Hoogkerk, waar hun ouders in kwamen te wonen. Marten huwde in 1927 met Clasina Bolt, in die tijd onderwijzeres aan de gereformeerde school in Hoogkerk. Marten heeft blijkbaar wel altijd vrij goed 'geboerd', vandaar misschien dat hij een beetje de rol op zich nam van zorgzame oudere broer, op wie de anderen altijd een beroep konden doen (waarbij ze zich dan echter wel wat 'vaderlijke' vermaningen moesten laten welgevalen...). Strengheid was hem zeker niet vreemd en die leek hij wel van zijn grootvader vaderszijde geërfd te hebben: vroegere werknemers wisten later te vertellen hoe ze, als leerjongen, 's morgens voor dag en dauw in Haren moesten zien te komen, teneinde van daaruit met een zwaar beladen handkar tijdig om 7 uur in Hoogkerk (Vinkhuizen) te zijn, waar in die tijd door Marten (o.a.) een huis voor voornoemde Harm Knoop werd gebouwd (dat echter zo slecht en goedkoop werd 'onderbouwd' dat het later scheef zakte...).

Zoon **Gaaike** had een wat kunstzinniger (én wat lichtzinniger!) inslag en ging dan ook het schildersvak in, als leerling van een schildersbedrijf ter plaatse. Maar omdat hij toch wat andere, artistieke, ambities had, werd omstreeks 1921 de sprong naar de grote wereld gewaagd en ging hij in Den Haag studeren, aan de avondschool van de kunstacademie. In zijn levensonderhoud moest hij proberen te voorzien door overdag als huis- of reclame-schildersknecht te werken, doch dat lukte niet altijd, door de in die tijd heersende werkloosheid (ook zijn broers en latere zwagers deelden toentertijd zo nu en dan dit lot). Het lukte hem wel (net) om zijn hoofd boven water te houden, o.a. door nogal eens van kosthuis te wisselen, maar wat de opleiding betreft wist hij het niet verder te brengen dan de laagste teken-acte (tekenles-bevoegdheid voor alleen het lager onderwijs). Intussen was hij verloofd, op 24 juli 1923, met zijn dorpsgenote Janke Knoop, die werkzaam was als zgn. huisnaaister bij enkele gereformeerde families in Groningen: de herenmodezaak P.S. Bakker aan het Aakerkhof en de textielgroothandel Dekker in de Turftorenstraat (hiertegenover zou haar broer Harm zich later vestigen als knecht, en later compagnon van drukkerij Dijkstra, later Knoop & Niemeyer). Voortdurend en nijpend geldgebrek stond hem niet toe vaker dan (hooguit!) eens per maand met de trein naar Hoogkerk te reizen, en ook dat zal hem ertoe hebben bewogen om dan toch maar liever 'gewoon' huisschilder te worden en te trouwen. Dat laatste gebeurde op 14 februari 1929 in Hoogkerk, op een zo bitter koude dag dat de kerk niet voldoende verwarmd kon worden en de huwelijksplechtigheid moest plaatsvinden in de kleine consistorie (en het

bruidsboeket in de handen van bruidsmisje-nichtje Grietje van der Wilp bevroor!). Men kwam te wonen boven het inmiddels leegstaande voormalige postkantoor, riant gelegen aan het Hoendiep naast het gemeentehuis. Hier werd in november van hetzelfde jaar (en dat vergde nogal wat uitleg...) hun zoon Jacob geboren, alweer in een periode van bittere koude, terwijl bovendien de moeder leed aan 'spier- en gewrichts-rheuma', waardoor ze geruime tijd het bed moest houden. Naar het schijnt heeft Gaaike er hier reeds een eigen werkplaatsje en (dus) ook een eigen zaak(je) op na gehouden, maar al het jaar daarop kocht hij een eigen huis (annex werkplaats) aan de Kerkstraat nr. 21, van zijn vml. werkgever Ausema, voor de somma van f4750 (en een hypotheek van f3500). Het in die crisisjaren beginnen met een eigen zaak was vragen om financiële moeilijkheden, en die zouden dan ook niet uitblijven...

Roelf kwam, direct na de lagere school, te werken bij een 'stelmaker'(wagenmaker), de latere garage Rozema, aan het Hoendiep tegenover de suikerfabriek. Ook lijkisten werden daar vervaardigd, en vooral het schaafwerk daaraan zou zeer inspannend zijn geweest. Met de daar opgedane ('fijne') timmermansvaardigheid kon hij terecht in het nog prille eigen bedrijfje van broer Marten in Haren, en naderhand werd hij zelfs diens compagnon. Maar Marten bleef wel degene die de bouwtekeningen maakte en het verdere kantoorwerk deed, terwijl Roelf in weer en wind op karwei was; en terwijl Marten wel een zelfgebouwd huis betrok, moest Roelf genoeg nemen met een eenvoudig huurhuis aan de 2e Willemsstraat in Groningen, dus het boterde op de duur toch niet echt goed. Roelf was in 1930 gehuwd met Ida Leutscher, tot die tijd werkzaam op de boerderij van haar ouders (op een soort 'terp' gelegen in 'het Legeland'). Al gauw ging Roelf, zonder dat zijn broer-compagnon dat gewaar werd, een schriftelijke opleiding volgen voor 'Kommies bij de Directe Belastingen, Invoerrechten en Accijnsen', maar moest vervolgens jarenlang wachten op een aanstelling (elke avond was de eerste blik naar de schoorsteenmantel of de aanstellingsbrief al was binnengekomen). In '33 wordt zelfs een Tweede Kamerlid (Ameling) schriftelijk te hulp geroepen, en kennelijk heeft dat geholpen, want op 17 december 1933 volgt dan de eerste 'vaste' aanstelling tot 'tijdelijk kommies', en de standplaats wordt Vlodrop (in Midden-Limburg), al vrij gauw gevolgd door Zwalm (eveneens bij de grens ter hoogte van Roermond). Na ruim vier jaar, dus rond 1938, krijgt men de gelegenheid weer meer naar het noorden te komen, nl. naar Zwartemeer, waar men in een dienstwoning vlak bij de Duitse grens komt te wonen. In de oorlog verhuist men naar Puttershoek, waar Roelf i.v.m. de zgn. suikeraccijns ook te maken heeft met de grote suikerfabriek in die plaats. In de laatste oorlogsjaren is Roelf zeer actief in het verzet tegen de Duitse bezetters: in 1944 richt hij een plaatselijke OD (Orde-Dienst) op, vooral bedoeld om orde en gezag na de (naar werd verwacht: aanstaande) bevrijding te handhaven.

Henk was de hekkesluter, die (als 'moederskind'?) ook als laatste het ouderlijk nest verliet. Hij was de eerste die 'echt' verder mocht leren voor onderwijzer, nl. aan de reguliere christelijke 'kweekschool' in Groningen. Hij kreeg zelfs werk (geen echte vaste baan, maar als zgn. 'kwekeling met acte') aan zijn oude lagere school aan de Kerkstraat, dus vlak bij het huis van zijn ouders, maar bleek daar geen orde te kunnen houden (waarschijnlijk werd hij niet serieus genomen, als oud-leerling en zoon van...), vandaar dat hij in de winkel kwam te werken, eerst vnl. in de leesbibliotheek. Het zal al gauw zijn gebleken dat daar geen droog brood mee viel te verdienen, toch probeerde hij het nog een keer, nu samen met zijn zwager: in de Brugstraat in Groningen hield men er een kleine leesbibliotheek op na, in het souterrain waar later ook een bekende Groninger tinnegieter zijn werkplaats had (onder de latere sociëteit van Albertus Magnus). Toen kort voor de oorlog ook de winkelnering in de ouderlijke winkel geen succes werd, gaf Henk zich op voor de grensbewaking en zijn eerste standplaats werd Berg en Dal, bij de grens achter Nijmegen. In de oorlogsjaren kwam deze functie te vervallen, vandaar dat hij overging naar de gemeente-politie, wachtcommandant werd in Beek en verhuisde naar het vlak bij gelegen Nijmegen. Na de oorlog kwam hij bij de Rijkspolitie, waar hij (later) leraar Nederlands (en typen) werd op de pas opgerichte (lagere) politie school,

eerst gevestigd in het Albertinerklooster in Nijmegen, later in Berg en Dal en nog weer later in Arnhem, waar men ook al gauw (nl. in 1956) kwam te wonen. Van zijn hand verscheen een taalboekje, bestemd voor de politie-opleiding. Dit alles heeft zijn vader echter niet meer mogen meemaken: in zijn ogen had zijn knappe jongste zoon, de enige die echt 'door' had kunnen leren, het toch niet zoveel verder gebracht dan hij! (Door enkele van zijn oudere broers werd dit geweten aan Henk's gemakzucht, maar het kan ook zijn dat hij wat minder ambitieus was dan zij, dat hij gewoon wat minder met deze lastige familie-karaktertrek was behept...)

Opa als opa

Wat vader Jakob ook niet meer heeft meegemaakt - wat hem bespaard is gebleven - is de **kerkstrijd**, die een paar jaar na zijn dood uitliep op een kerkscheuring. Terwijl de wereld waarin ze woonden de ondergang nabij scheen vlogen de gereformeerde mannenbroeders in het kleine en bezette Nederland elkaar in de haren alsof hun leven ervan afhing. En omdat bij dit 'buigen of barsten' niemand van wijken wist kwam het tot een breuk, in veel van die plaatselijke (en in zekere zin zelfstandige) kerken die lagen op de orthodoxe diagonaal (van noordoost naar zuidwest Nederland). Degenen die zich zeer onverdraagzaam toonden tegenover elke afwijkende mening, werden de 'synodalen' genoemd (omdat ze de meerderheid van de synode volgden), degenen die al even absoluut aan hun afwijkende opvattingen (omtrent belijdenis, doop en verbond) vasthielden werden aanvankelijk aangeduid als 'bezwaarden' en na de losmaking van de synode als 'vrijgemaakten'. Wat ze echter als karakteristieke (zo niet: karikaturale!) calvinisten met elkaar gemeen hadden en hielden, was dat de één zich bepaald uitnemender (uitverkorener!) achtte dan de ander. De afgelopen halve eeuw is er in de onderlinge positie opmerkelijk weinig veranderd. De vrijgemaakte gereformeerden 'onderhoudende art. 31' vervolgden hun eigen 'smalle' weg van de 'voortgaande reformatie' (wat in 1967 zelfs leidde tot een nieuwe afsplitsing: de Nederlands gereformeerde kerken). De synodaal gebleven gereformeerde kerk ging 'samen op weg' (met o.a. de Hervormde Kerk), en dat voerde sommige (goed)gelovigen zelfs naar de zweverige sferen van 'New Age' (alwaar het 'nieuwe' geloof van 'God in ons' kennelijk een nog fijner en gerieflijker gevoel gaf dan het oude-vertrouwde 'God mét ons').

Wat in veel familie-verbanden gebeurde, voltrok zich ook in de (toen nog volledig gereformeerde) familie Euwema: de breuk kwam er dwars doorheen te lopen.

De als vanouds tegendraadse oudste zoon koos wel al dadelijk partij tegen de synode-aanhangers (en onbewust misschien ook tegen de kerk van zijn vader?), maar verzette zich in vrijgemaakt kerkverband al even direct (en even fel) tegen de rechtlijnigheid en zelf-verzekerdheid die hij hier aantrof. In 1948 schreef hij, in een brief aan Roelf & Ida: *"Ik word geslingerd tusschen vóór en tegen, tusschen ja en neen"* - en graag had hij gewild dat de door hem geadoreerde politieke voorman Jan Schouten niet alleen had verklaard: *'Ik breek niet met de Geref. Kerken'*, doch daar dan bij had gezegd: *'hoewel ik vind dat er van heel de Syn. handelwijze niets deugt!'* En in '49 schrijft hij aan Marten: *"Ik ben zoo veranderlijk als kwik. Ofschoon de leer van Ds. Bremmer me vooralsnog afschuwelijk voorkomt; stel je voor: alleen organisaties van 31-ers! Is dat geen afgoderij bedrijven, met eigen kerkinrichting, met leerheiligheid? Is dat geen hoogmoed, of farizeïsme, of geestdrijverij, of gebrek aan horizon?"* En verderop: *"Als Schilder en Greijdanus zoo over waren gestapt naar de Chr. Geref. Kerk ware me dat liever geweest; de uittocht was dan misschien minstens even groot geweest als nu en 't zou minder schokkend zijn geweest. De studenten zouden naar Schilder toegestroomd zijn, ook al was hij, als weleer Bilderdijk, zelf een zaakje begonnen. Dan zou menig uitgetredene nu ook minder onzeker zijn geweest, want in Chr. Geref. kringen is men in onverdacht gezelschap; men had dan niet het gevoel van misschien toch gescheurd te hebben."* In een brief van maart '51 schrijft hij aan de jarige Roelf, nu in een poging om gerezen misverstanden (en wrevel!) uit de weg te ruimen: *"Schrijf ik soms in raadsels? Ik meende altijd erg duidelijk te zijn, zelfs wel eens al te duidelijk. Ik kan me er nog iets van herinneren wat ik jullie [ook Marten] schreef. Ging het niet over te veel baantjes? En heb jij daaruit de conclusie getrokken dat ik jou voor een baantjesjager versleet? Was dat nu wel noodig? Als ik tegen jou zeg dat je alléén maar ouderling moet zijn, zeg ik dan meteen dat je een baantjes-jager bent, b.v. als Hans [Top]? Ach kom! Ik weet niet wat jij allemaal bent, ik schreef meer in 't algemeen. Denkelijk ben je, behalve ouderling, voorzitter van de kiesveren., secr. van de mannenveren., lid van de evangelisatiecommissie. Dat zie ik trouwens liever dan dat van Henk, wien alles teveel is. Henk is een dooie diender. [...] Ook had ik destijds bar veel eerbied voor lui met veel baantjes. Nu ben ik daarover tot klaarheid gekomen en ik beschouw dat als verlichting des Geestes [...] Als ieder die reeds een baantje heeft weigert er nog een bij te nemen, dan worden de baantjes vanzelf redelijker verdeeld. In dat 'veel dienen' zit vaak meer ijdelheid dan vreeze Gods. [...] Geef de baantjes aan luie christenen als Henk en laten de Razende Roelands als Roelf en Marten en Hans, begaafd als ze zijn, ambtelooos door 't leven gaan. Er is als zoodanig genoeg voor ze te doen om Gode te behagen. En wat heb ik nu weer mis-zegd?"* Aan het eind van deze zelfde brief schrijft Piet: *"Is al dat eindeloze gepolemiseer nu wel vrucht des Geestes? Waarschijnlijk is dat polemiseren, dat over en weer verspreiden van getuigenissen en verklaringen, puur vrucht des verstands. Onze geest met kleine g verklaren we brutaalweg voor de Geest met een grote G. Marten daagt mij almaar uit, nu eens precies te zeggen waarmee ik het in de belijdenisgeschriften niet eens ben. Och, ik heb dat in mijn brieven reeds veelvuldig gedaan. [...] Ik tracht trouwens niet bij voorkeur onwaarheden te ontdekken in de Belijdenissen. Eerder wil ik telkens weer aantonen dat we niet zoo zeker moeten zijn dat daarin de waarheid van Gods Woord zuiver is vervat."* Het uitwijken naar Amerika heeft Piet (net) niet meer mogen beleven, maar de traditiegetrouwe kerk die daar stand had gehouden (zij het met misschien een iets meer 'bevindelijke' ondertoon, inderdaad wat Chr. Geref.-achtig!) zou hem waarschijnlijk heel goed hebben gelegen.

Dochter Klaaske had het al-met-al wat meer begrepen op de aloude kerk van haar ouders dan op die van haar heethoofdige broertjes en bleef dus toch maar 'rustig' gewoon gereformeerd. En voor haar zal de overgang naar de Christian Reformed Church in Grand Rapids ook niet zo moeilijk zijn geweest.

Marten en Roelf golden al gauw als de meest fervente voorvechters van de vrijgemaakt-gereformeerde gezindte in het Noorden: vooral Roelf was heel militant en ijverde voor de oprichting van een eigen politieke partij, een eigen maatschappelijk verband (wat dit betreft trad hij in het voetspoor van zijn vader, de oprichter van een plaatselijk 'Patrimonium') en eigen voorzieningen voor lager en voortgezet onderwijs.

Gaaïke was altijd al te scherp- en eigenzinnig geweest om zich aan welke groepering ook echt te conformeren. Hij was weliswaar gedwee zijn vrouw gevolgd door braaf belijdenis te doen in de Gereformeerde Kerk, maar kon zich toch nooit goed vinden in de (ook) daar zo hoog aangeschreven staande 'zekerheid des geloofs'. Waarschijnlijk heeft hij, voor zijn gevoel, gekozen voor de minste van de twee kwaden op dit punt en bleef hij toch maar bij de kerk waar hij zich overigens niet al te sterk mee verbonden voelde. In die tijd, kort na de oorlog, werden de genoederen vaak flink verhit door de felle 'kerkelijke' discussies, vooral in familiekring, en ook Gaaïke nam daaraan naar hartelust (!) deel. Toch is het misschien niet in de laatste plaats aan hem te danken dat het nooit tot een breuk is gekomen binnen de familie, hoezeer de vooropgezette en vaste meningen ook uiteenliepen. Er ontstond wel een zekere vervreemding en verwijdering van elkaar, en ter compensatie een wat intensiever contact tussen de familieleden van dezelfde kerk, maar men bleef met elkaar 'op goede voet' verkeren, en zo zou 'vader Jakob' het vast en zeker ook hebben gewild...

Henk woonde wat ver weg van het strijdrumoor (en bovendien buiten de orthodoxe diagonaal) en kon zich dus de moeite besparen om zich hier erg druk over te maken. Het was misschien min of meer 'gemakshalve' dat hij niet brak met de kerk, hoewel zijn uitgesproken vroomheid (die in de laatste jaren van zijn leven iets fanatieks kreeg) en gedreven kerkelijkheid hem eigenlijk evengoed in het andere 'kamp' hadden kunnen doen belanden.

Hun moeder, die haar hele leven bescheiden in dienst had gesteld van haar man en kinderen, zichzelf opofferend en wegcijferend, zou wel zo ongeveer de laatste zijn om haar mening te stellen tegenover de kerkeraad waar ook haar man deel van had uitgemaakt; bovendien werd ze verzorgd door haar synodale dochter en schoondochter, dus zal de gedachte niet bij haar zijn opgekomen om tegen hen in te gaan. Maar haar leven stond wel helemaal in het teken van het geloof, werd daar zelfs steeds meer door bepaald en beperkt: alleen uit Bijbel en psalmboek wilde ze nog worden voorgelezen, voor andere zaken had ze nauwelijks nog enige belangstelling. Toch waren Marten en Roelf er kennelijk niet gerust op dat hun zeer geliefde en zo godvruchtige moeder 'het eeuwige leven zou beërven' - zolang ze niet tot hún ware kerk was toegetreden, want toen ze al op haar sterfbed lag ondernamen ze nog een goedbedoelde poging om haar te bekeren. Toen enkele jaren later hun oudste broer op sterven lag, maakten ze zich ook zorgen over zijn zieleheil, want hij behoorde weliswaar tot hun kerk, maar was toch niet helemaal 'zuiver in de leer' in hun ogen. Dus togen ze derwaarts, maar aangekomen bij zijn woning in het verre Zevenbergschen Hoek, waren de gordijnen reeds gesloten: Piet was hen, deze allerlaatste keer, toch net te vlug af geweest. En zijn beide broers hadden het nakijken, met hún ziel onder de arm...

13e, 14e en 15e generatie**kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen van Jakob (Pieterszoon) Euwema**

Kinderen en kleinkinderen van **Pieter Euwema**:

Gretha (Grace), geb. 22-1-1930, overl. 8-11-2003, gehuwd met Gerrit Huitsing, geb. 22-2-1932. Kinderen: Peter, Edward, John en Gary.

Koen (Conrad), geb. 24-1-1931, gehuwd met Catherina Jongenotter, geb. 29-12-1932. Kinderen: Agnes, Grace, Pieter, Kenneth en Michaël.

Hiltje (Helen), geb. 7-8-1932, overl. 17-1-2009. Gehuwd met Lew.A. Vreeswijk (gesch. 1969). Kinderen: Richard en Robert.

Gerard (Gerard), geb. 4-3-1935, ongehuwd.

Kinderen en kleinkinderen van **Klaaske Euwema**:

Klaas (Clarence) van der Wilp, geb. 26-10-1919, overl. 26-12-2007, geh. met Renske Schuil, geb. 18-5-1924, overl. 30-5-2006. Kinderen: Jantje, Allen Jake, John Henry, Claire, Clarence, Stephan, Paul Roger en Douglas.

Jacob van der Wilp, geb. 5-12-1920, overl. 27-9-1979, gehuwd met Geertruida Hoppenbrouwer, geb. 3-2-1923, overl. 16-1-1980. Kinderen: Bernard Allen en Renea Grace.

Grietje van der Wilp, geb. 27-1-1923, gehuwd met Roelf Bakker, geb. 6-3--1918, molenaar te Noordhorn, overl. 27-4-2002. Kinderen: Klaaske Hilje, Cornelis Roelf en Ina Jacoba.

André (Andrew Frank) van der Wilp, geb. 25-12-1938, gehuwd met Margaret Langweld, geb. 4-11-1940. Kinderen: Carol Jean, Mark Andrew, Brain Scott en James Allen.

Kinderen en kleinkinderen van **Maarten Euwema**:

Monna Enny, geb. 3-6-1928, gehuwd met Floris Kabboord, geb. 23-2-1934.

Gretha Jacoba, geb. 3-2-1930, gehuwd met Wim Hessel, geb. 8-10-1928. Kinderen: Clasiëna Adriana, Henk, Cato Louise, Marijke Ivonne, Martin Leonard, Willem, Erik Ernst, Ingrid M.T., Mirjam Esther.

Jakob, geb. 16-6-1932, overl. 17-12-1995, gehuwd met Aleida Rozema, geb. 21-9-1933. Kinderen: Margriet, Martin Claes, Inez, Jan en Frank Leonard.

Kinderen en kleinkinderen van **Gaaike Euwema**: *(de eerstgenoemde is opsteller dezes)*

Jacob, geb. 6-11-1929, gehuwd met Fenje Dijk, geb. 29-11-1932. Kinderen: Peter Gaaike, Johannes Albertus, Dato Jacobus, Marjitska Janke, Marjanke Valentina, Mathijs Aue.

Rensy, geb. 29-8-1932, gehuwd (geweest) met Andries Hoen, geb. 26-7-1930, overl. 23-8-1999. Kinderen: Ivonne Margaretha Janny, Renate Astrid, Herman Willem, Alexander Gaaike, Victor Deodatus, Iwan Patrick Ibo.

Margaretha Klaasje, geb. 25-11-1939, overl. 9-3-1986, gehuwd met Hendrik Berghuis, geb. 21-7-1938. Kinderen: Janetta Renske, Evelien Alie en Lucas Jan.

Kinderen en kleinkinderen van **Roelf Euwema**:

Jakob, geb. 9-1-1931, gehuwd (geweest) met Hannie Konings. Kinderen: Jim Nikanor, Ide Clara Elisabeth en Mirjam.

Markus, geb. 4-8-1933, gehuwd met Gerda van den Brink, geb. 11-11-1933. Kinderen: Renate & Robert en Annegien.

Gretha, geb. 12-8-1938, ongehuwd.

Riemer, geb. 3-11-1946, overl. 11-5-1990.

Kinderen en kleinkinderen van **Hendrik Euwema**:

Grietje Jacomina, geb. 18-9-1934, gehuwd met Johan Anton de Fluiter, geb. 28-6-1931.

Eelke, geb. 8-9-1937, overl. 30-11-2005, gehuwd met Gerty Vos, geb. 7-11-1936, overl. 27-10-1990. Kinderen: Erik, Paul.

Wat eraan vooraf ging (van de prehistorie tot de zgn. 'nieuwe tijd': ca. 1500)	pag. 1
In den beginne	pag. 2
Vroegste bewoners van de noordelijke streken - en verre voorvaderen	pag. 3
Westerkwartier - wat het was en hoe het werd	pag. 5
Gewest en Geloof	pag. 8
Gewest en Gezag	pag. 12
Gewest en Gericht	pag. 25
Uit: Inventaris van het Huisarchief van de Nienoord	pag. 31
IWEMA-STAMBOOM (1e generatie)	pag. 33
IWEMA IN ACTES	pag. 34
IWEMA-STEENHUIS	pag. 37
IWEMA-STAMBOOM (2e generatie)	pag. 39
(3e generatie)	pag. 42
De tweede helft van 1500 (het begin en het einde van de 80-jarige oorlog)	pag. 43
De gouden zeventiende eeuw	pag. 55
De 'golden raand' voor de noordelijke gewesten	pag. 59
IWEMA-STAMBOOM (4e generatie)	pag. 63
(5e generatie)	pag. 64
(6e generatie)	pag. 65
(7e generatie)	pag. 66
Verzegelingen van Vredewold	pag. 67
IWEMA-STAMBOOM (8e generatie)	pag. 68
(9e generatie)	pag. 69
De 18e eeuw - rationalisme, rampen, regenten, rebellen en revolutie	pag. 71
IWEMA-STAMBOOM (10e generatie)	pag. 87
Geboortecertificaat Pieter Bonnes IWEMA/EUWEMA en poging tot verklaring van de naamsverbastering	pag. 88
De eerste helft van de 19e eeuw	pag. 91
EUWEMA-FAMILIE (11e generatie)	pag. 103
De 'Amerika-gangers' (Iwema's en Euwema's)	pag. 105
De tweede helft van de 19e eeuw	pag. 107
EUWEMA-FAMILIE (12e generatie)	pag. 121
Korte biografie van Jakob Pieterzoon Euwema	pag. 129
Leeftijdsbalk van 1870-1942 (<i>met in cursief gelijktijdige historische data</i>)	pag. 136
De eerste helft van onze 20e eeuw	pag. 139
De maatschappelijke ontwikkeling van de kinderen van Jakob Euwema	pag. 143
EUWEMA-FAMILIE (13e, 14e en 15e generatie)	pag. 149
De tweede helft van onze 20e eeuw (nog in voorbereiding)	